

FATMA ALİYE HANIM'IN TÜRK KADIN HAKLARININ DÜŞÜNSEL TEMELLERİNE KATKILARI

Şahika Karaca*

Özet:

Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım Osmanlı kadın hareketinin öncüleri arasındadır. O aydın bir Osmanlı kadını olarak kaleme aldığı makalelerinde, kadınlıkla ilgili kitaplarında ve romanlarında kadınlığa ait sorunları sıklıkla dile getirmiştir. Fatma Aliye babası Ahmet Cevdet Paşa gibi İslamcı-gelenekçi bir anlayışla kadınların eğitimi, evlenme şekilleri, çok eşlilik, boşanma, kadının sosyal hayatta görünür olması, çalışması ve İslamiyet'te kadının yeri gibi kadınlığı ilgilendiren sorunlar üzerinde durmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kadın Hareketi, Fatma Aliye Hanım, Kadının Eğitimi, Çok eşlilik ve Boşanma, Kadının Çalışması, İslamiyet'te Kadın.

Abstract

Daughter to General Ahmet Cevdet (Pasha), a leading figure during reform era (Tanzimat), Fatma Aliye Hanım is regarded as one of the pioneers of Ottoman feminism. As an intellectual Ottoman woman, she constantly wrote about the problems of women in her articles, books, and novels on femininity. Having an Islamic and conservative mind set just like her father General Ahmet Necdet, Fatma Aliye Hanım mainly focused on issues directly related with femininity such as education of women, how they get married, polygamy, divorce, the visibility of women in social life, working women, and the place of women in Islam.

Key Words: Ottoman Feminism, Fatma Aliye Hanım, Education of Women, Polygamy and Divorce, Working Women, Women in Islam.

GİRİŞ

Fatma Aliye Hanım (1862-1936) Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden tarihçi, hukukçu, devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. O ailesinin tüm imkânlarından yararlanarak kendisini yetiştirmiş aydın bir Osmanlı kadınıdır. Osmanlı kadın hareketi içerisinde önemli bir yere sahip olan Fatma Aliye, küçük yaşlarından itibaren okuma ve yazmaya meraklıdır. Fransızcaya ilgi duyar ve bu dili kendi kendine öğrenmeye başlar. Ağabeyi Ali Sedat'ın evde özel hocalardan aldığı derslere katılır, onun kütüphanesini düzenler. Hatta evde ağabeyi için kurulan kimya laboratuvarında yapılan

---

* Yrd. Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, KAYSERİ. skaraca@erciyes.edu.tr.

deneyleri izler. Fatma Aliye'nin ilme olan merakı fark edildiğinde Cevdet Paşa tarafından ona da bu imkânlardan yararlanma fırsatı sunulur. Fatma Aliye henüz on yedi yaşındayken kolağası Faik Beyle evlendirilir. Aslında evlenirken bilgi alışverişi yapacakları zannıyla ve kocasının kendisinden daha iyi Fransızca bildiğini düşünerek sevinmiştir. Ancak Faik Bey, Fatma Aliye'den daha iyi Fransızca bilmediği gibi kısa bir süre sonra eşinin okuma ve yazmasını da yasaklar. Faik Bey ancak evliliklerinin ilk on yılından sonra Fatma Aliye Hanım'ın okumasına ve yazmasına izin verir. Fatma Aliye bu izin üzerine George Ohnet'in *Volonte'sini Meram* adıyla ve "Bir Kadın" imzasıyla Türkçeye çevirir. Bu çeviri devrinde çok beğenilmiş ve hem Fransızca'yı iyi anlaması hem de Türkçeyi iyi kullanması sebebiyle müterciminin bir kadın olduğuna kimse inanmak istememiştir.

Ahmet Mithat, *Muhadarat'a* (1892) yazdığı ön sözde birçok kişinin bu çevirinin baba Ahmet Cevdet Paşa ya da ağabey Ali Sedat tarafından yapılmış ve Fatma Aliye'ye izafe edilmiş olabileceğini dile getirmiştir. Fatma Aliye'nin bu başarısının Ahmet Cevdet Paşa'nın da dikkatini çekmesi üzerine baba kız birlikte çalışmaya ve *Fatma Aliye Hanım Yahud Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*'nde de belirtildiği gibi karşılıklı fikir tartışmaları yapmaya başlarlar. Fatma Aliye'nin yeteneklerini fark eden Ahmet Cevdet, bir Ramazan akşamı Bayazıt Camiinde rastladığı Ahmet Mithat Efendi'ye şöyle söyler: "Şu kızın hâline şaşıyorum. Okuduğu öğrendiği şeyler âdeta pek mahdut olduğu hâlde zihnini o kadar âli mebahise kadar vardırabiliyor ki insana âdeta ürkeklik geliyor. Erkek olmalıymış da muntazam tahsil görmeliymiş. Hakikaten bir dahiyeye-i uzma kesilir idi."¹ Sonrasında Fatma Aliye ile Ahmet Mithat arasında bir manevi baba-kız bağı kurulur. Devrin önemli yazarlarından ve elinde hatırı sayılır bir okuyucunun takip ettiği bir gazete olan Mithat Efendi, onun yetişmesi ve tanınmasıyla yakından ilgilenmiştir. Ahmet Mithat'la Fatma Aliye arasındaki bu yakınlık, *Hayal ve Hakikat*'i (1892) birlikte yazmalarında gerekli zeminin oluşmasına imkân vermiştir. Ahmet Mithat yeteneğini fark ettiği Fatma Aliye'yi edebî dünyaya tanıtmak ister. Onu cesaretlendirmek için sahibi olduğu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çocuk terbiyesi ve imla gibi konulardaki makalelerini yayımlar.

Fatma Aliye, ilk romanı *Muhadarat*'ı kendi imzasıyla yayımlar. Diğer romanları *Refet* (1898), *Udi* (1899), *Levayih-i Hayat* (1899) ve *Enin*'i (1910) kaleme alır. Yazar bu romanlarında yarattığı güçlü kadın karakterleri aracılığıyla dönemin kadınlıkla ilgili sorunlarına değinmiş ve kendisinin bu konudaki görüşlerini açıklama fırsatı bulmuştur. Bunlardan başka büyük Türk-İslam kadınlarını anlattığı *Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan* ile İslam dininde ve Osmanlıda kadınlığın durumuyla ilgili bilgi verdiği *Nisvan-ı İslam*'i kaleme almıştır. Bu eser aynı zamanda Oryentalist bakış açısına bir

---

¹ Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım Yahud Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, İstanbul: Kırkambar, 1311, s.179-180.

cevap niteliği taşımaktadır. Fatma Aliye, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra babası Cevdet Paşa'ya yapılan hücumlara cevap verebilmek ve onun hizmetlerini anlatabilmek için *Cevdet Paşa ve Zamanı*'ni hazırlamıştır. *Kosova Zaferi ve İstila-yı İslam* onun konusunu tarihten alan diğer eserleridir. Ayrıca gazete ve dergilerde de kadınlığın durumunu sorguladığı çok sayıda makale kaleme almıştır.

Yazar küçük kızı Zübeyde İsmet'in evden kaçıp din değiştirerek Katolik bir rahibe olmasından sonra yazı hayatından çekilir. Emel Aşa onun yazı hayatından uzaklaşmasını şöyle değerlendirir: "1915 yılına kadar düzenli olarak devam eden yazı faaliyeti ile hayatını takip edebildiğimiz Fatma Aliye'nin bu yıldan sonra yavaş yavaş cemiyetten uzaklaştığı görülür. Özellikle 1885 yılında yakalandığı hastalığın bu yıllarda daha fazlalaşması ve kızı İsmet Hanım'ın tanassur ederek Türkiye'den ayrılması onu çok yıpratır."² Fatma Aliye bundan sonraki hayatının ve servetinin büyük bir kısmını kızı Zübeyde İsmet'i bulmak yolunda harcamıştır. 1936 yılında Pangaltı'da bir apartman dairesinde vefat etmiştir.

Fatma Aliye Hanım edebiyat dünyası içerisinde yer almaya başladığında Osmanlı Devleti'nde birçok değişim ve dönüşüm yaşanmaktaydı. Bilindiği üzere 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle Osmanlı Devletinde askerî hayatta, eğitim hayatında, sosyal ve kültürel hayatta birçok değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde devlet yönetiminde değişiklikler yapılarak bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklarının olduğu kabul edilir. Bu tarihten itibaren kadının da toplumsal konumu ve eğitimi sorgulanmaya başlanır. Kadınlar artık eşitlik ve özgürlük için seslerini dönemin gazete ve dergilerinde kimi zaman belirsiz kimi zaman da müstear isimlerle duyurmaya başlarlar. Fatma Aliye Hanım da Batılılaşma sürecimizle hız kazanan kadın hareketi içerisinde aktif roller yüklenmiştir. Fatma Aliye bir yandan kadınlara yönelik konferanslar vermiş bir yandan da cemiyetlerde çalışmıştır. Ancak o özellikle edebî dünya içerisinde yer almaya başladığı dönemden itibaren kadınlıkla ilgili problemlere sıklıkla değinmiştir. Kadın erkek eşitliği, kadının eğitimi ve çalışması, evlenme şekilleri, çok eşlilik, boşanma, İslam'da kadının yeri, sosyal hayatta görünür olma gibi kadınlığı doğrudan ilgilendiren konular onun eserlerinin konusu olmuştur.

II. Meşrutiyet öncesinde edebî hayat içerisinde belirmeye başlayan ve Cumhuriyet'e uzanan süreçte faaliyetlerine devam eden Fatma Aliye, Türk modernleşmesinin sembolü hâline gelen kadın meselesi üzerinde düşünen, düşündüklerini roman ve çeşitli makalelerinde dile getiren öncü bir isimdir. O tıpkı babası Ahmet Cevdet Paşa gibi geleneklere bağlı, İslamcı bir düşünceyle kadınlık meselelerini sorgular. "Reformcu bir İslam düşünürü ve hu-

² Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s.38.

kukçusu olan babası Cevdet Paşa tarafından yetiştirilen Fatma Aliye bazı kaynaklarda 'İslamcı' olarak değerlendiriliyor. Bu savın en görünür nedeni Aliye'nin ürettiği "İslam kadını" kavramıdır. Fatma Aliye, İslam medeniyeti ile Batı uygarlığı arasında kadınlığa ilişkin eleyici seçim ve tartışmalara bir yanıt olarak 'İslam kadını' referans çerçevesini oluşturdu.³ Fatma Aliye İslam kadını referans çerçevesi içerisinde kadınlığa ait meseleleri sorgularken kadın-erkek eşitliği en çok üzerinde durduğu konulardandır: "Şu satırları kadınlığı müdafaa fikriyle dahi yazmıyorum. Zira mesail-i insaniyede âcizelerince kadın ile erkeğin farkı olamaz. Hepsi insandır."⁴ Fatma Aliye 1909 yılında *İnkılâb* gazetesinde yayımlanan "İlim ve Cehl" isimli makalesinde ise feminizmin farklı kısımlara ayrıldığını söyler ve ifratperveran olarak isimlendirdiği ve bugünden baktığımızda radikal olarak adlandıracağımız feministlerin faaliyetlerinden endişe duyar: "Malumdur ki milel-i mütemeddine ve mütarakkide 'feminizmi' iddia ve efkârca farklı kısımları muhtevîdir. Lakin tarik-i mesaide el ele vermiş olan bu milyonlarca gayretverler yekvücut gibidirler. Bunların ifratperveran kısmının metalib ve arzuları kadını mesut edeceğî fikrinde değil! Feministler kazanmakta oldukları hukuka topla, tüfenkle nail olmadılar. Bu vecihle kadınlar kılıçla, mermi ile yaralanmadılar. Kendilerinin nisf-i diğerleri olan erkeklerden muhalefette bulunanların irad eyledikleri itirazat ile kalplerinde manevi yaralar açıldı. Artık tehhüle rağbet etmeyen nisvan çoğalmaya başladı."⁵ Fatma Aliye feminizmin radikal olarak değerlendirdiği kısmının kadınları giderek mutsuz edeceğine inanır. Ancak kadınları bu mücadele boyunca asıl yaralayan insanlığın yarısı olarak gördükleri erkeklerden aldıkları karşı duruştur. Bu mücadelede hak elde etmişlerdir. Ama yara da almışlardır.

MODERNLEŞMEK İÇİN ATILAN İLK ADIM: KADINLARIN EĞİTİMİ

Fatma Aliye Hanım'ın etkin olarak eser verdiği dönemlerde modernleşmenin özneleri görevini yüklenen kadınların eğitimi meselesi çok önemsenmiştir. Bu sebeple Tanzimat'la birlikte hız kazanan modernleşme dönemi-mizde atılan ilk adımlar arasında öncelikle eğitim ve kadınların eğitimi meselesi gelmektedir. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti ilerleyen ilim ve teknolojiye ayak uydurmak için bazı okullar açmıştır. Fakat bu okullar kadınlara yönelik eğitim kurumları değildir. Buna rağmen kadınların eğitim meselesi Tanzimat döneminden itibaren ciddiye alınmış hatta modernleşmenin aslı unsurları arasında sayılmıştır. Fatma Aliye Hanım da aydın bir Osmanlı kadını olarak kadınların eğitimini hem makalelerinde

³ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis, 2003, s.48.

⁴ Firdevs Canbaz, *Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat Fatma Aliye Mahmut Esad*, Ankara: Hece Yayınları, 2007, s.66.

⁵ Fatma Aliye, "İlim ile Cehl", *İnkılab*, S.7, 18 Şaban 1327, 22 Ağustos 1325, s.98.

hem de romanlarında dönemin genel temayülüne de uygun olarak “iyi eş, iyi anne” hedefleriyle bağdaştırarak dile getirir.

İyi Eş... İyi Anne...

Tanzimat döneminde modernleşmenin simgesi hâline gelen kadının eğitimi meselesinde amaç, Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadının üstlendiği rolleri iyileştirmek ve geliştirmektir. Bu dönemde kadın eğitimi konusunda iki farklı anlayış söz konusudur: Batıcılar ve gelenekçiler. Tanzimat yıllarında modernleşmeden yana olan Batıcıların ve mevcut durumun korunmasını isteyen gelenekçilerin birleştikleri nokta öncelikle kadının iyi bir anne ve eş olmasının gerekliliğidir. “Erkek reformcular, kadınların eğitilmesini, her şeyden önce çocukların yetiştirilmesi açısından önemli buluyorlardı. Onlara göre, kadınların eğitim görmesi, ikinci olarak, sevgiye dayanan bir karı-koca ilişkisi ve huzurlu bir aile hayatı için; üçüncü olarak da, toplumun ilerlemesine ve refahına katkıda bulunacağı için önemliydi.”⁶ Tanzimat döneminden itibaren özellikle gazetelerde “iyi anne, iyi eş” olmak kadınlar için öngörülen ilkelere dir. Aydınların kadını iyi bir eş ve iyi bir anne imgesinde birleştiren eğitim anlayışını telkin etmeleri daha ziyade geleneğin ve toplumsal değerlerin göz ardı edilemeyecek kadar güçlü oluşundan kaynaklanmaktadır.

Fatma Aliye devrindeki anlayışa uygun bir tavırla eğitilmiş bir kadın olarak hem makalelerinde hem de romanlarında kadınların öncelikle iyi bir eş ve iyi bir anne olabilmesi için eğitilmelerini ister. O kadının evlilikteki konumunun eğitimiyle orantılı olduğunu düşünür: “Cahil ve gafil bir zevce zevce tarafından daima aşağı bir mertebeye görülerek nazar-ı itibara alınmaz! Cenabıhak bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağını beyan buyurmuştur. Hanımlarımız ilim ve fünunla tezeyyün eylemelidir.”⁷ Fatma Aliye kadının evlilikte hak ettiği konuma gelebilmesinin ancak eğitimle mümkün olacağını vurgular. Onun kadının eğitimine yönelik bu düşüncesi dönemin erkek aydınları tarafından da sık sık dile getirilir. Batılılaşma döneminde Avrupa’ya giden aydın erkekler döndüklerinde kendilerini anlayabilecek eşler isterler. Dönemin aydınlarından Şemsettin Sami de getirdiği önerilerle kadının eğitimini toplum ve toplumun temelini teşkil eden aile açısından önemser. “Yazara göre kadının eğitilmiş olması erkeğin ve dolayısıyla da ailenin mutluluğunu temin edecek ailenin mutluluğu ise tüm toplumun mutluluğunu ikame edecektir.”⁸

Modernleşme döneminde kadının eğitiminde diğer bir hedef iyi anneliktir. Bu dönemde aydınlar annenin çocuğun özellikle sekiz yaşına kadar olan eğitiminde etkin işlevi üzerinde dururlar. Bu sebeple kadın eğitimi

⁶ Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip (Türk Modernleşmesi ve Feminizm)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.97.

⁷ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge.

⁸ Şahika Karaca, “Şemsettin Sami ve Kadınlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Kadın Araştırmaları Özel Sayısı*, c.3, S.10, 2010, s.141.

daha da önem kazanır. Fatma Aliye de kadının anne olması nedeniyle çocuğunun ilk eğitiminden sorumlu olduğunu ifade ederek özellikle kız çocuklarının iyi eğitilmesini vurgular: *“İnek vazife-i maderasını yavrusunu emzirmekle hitama erdirir. Tavuk piliçlerini palazladıktan sonra salıverir. Kadın ise terbiye-i evlat ile vazifedardır. Kız evlatlardan öyle valideler yetişmelidir ki hem oğullara ilk mektep vazifesini ifa etsin, terbiye-i İslamiyeyi versin, terbiye-i fikriyeye hizmet etsin hem de oğul delikanlı olup da mekatibi âliyye gidince hanesindeki validesini kendisine yabancı bulup da onu beğenmemelik etmesin. Bu vechile kadınlığı hakir görmesin.”*⁹ Görüldüğü üzere Fatma Aliye erkekleri de yetiştiren kadınlar olduğu için kız çocuklarının eğitimi üzerinde önemle durur. Fatma Aliye'nin kadın eğitimindeki düşünceleri devrin erkek aydınlarının düşünceleriyle benzer özellikler gösterir. Erkek aydınlar faydacı bir yaklaşımla evde kendilerini anlayacak kadını kurgulamaya çalışırlar. Fatma Aliye de kadının eğitimi olmasını “iyi anne, iyi eş” modeli oluşturmak için önemser. Bunun yanı sıra erkekleri yetiştirmenin önemli olduğunu da vurgular: *“Kadın terbiye-i evlada ne kadar çalışsa ve ağuş-ı maderanesi ilk mektep olmaya ne derecelerde şayan bulunsa evlada iyi bir numune olamayacak bir pederin evladın alacağı terbiye-i esasiye ve tutacağı etvar ve harekata pek büyük tesiri olur. Aileden alınacak terbiye-i esasiye insanın o kadar iliklerine geçer ki mektep ve tahsilin bunu geçiremediği pek çok defalar görülüyor. Zevcin zevceye muamelesi istikbalde zevc olacak oğlun zevcesine olacak muamelatını ihzar eyler.”*¹⁰ Fatma Aliye çocukların eğitiminde etkin rol alan babaların varlığını göz ardı etmez. İyi bir çocuk eğitiminde sadece annenin değil babanın da rolü önemlidir. Babanın çocuğun eğitimindeki bütünleyici etkisi yine eğitimi erkekleri yetiştiren annelerin kontrolündedir. Fatma Aliye'nin konferansında çocuk eğitiminde babanın önemini vurgulaması biyografisinden eserlerine yansıyan fikirlerindedir. Onun eğitimiyle babası Ahmet Cevdet Paşa ve baba olarak gördüğü Ahmet Mithat Efendi özel olarak ilgilenmişlerdir. Cevdet Paşa kızıyla saatlerce mantık, belagat, fıkıh, tarih gibi konularda konuşup tartışarak fikir alışverişinde bulunur. Hatta baba ile kız arasındaki bu dersler ve ders üzerine tartışmalar giderek gelişmiş ve Aliye Hanım tarafından “Dürûs-u Aliye” adı altında kitap hâline getirilir. Ahmet Mithat ise yeteneğini fark ettiği Fatma Aliye Hanım'ın elinden tutar ve onu edebî âleme tanıtır.

Geleneksel ve Modern Eğitim İkileminde Kadınlar...

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte içerisinde kadın eğitimiyle ilgili bir başka tartışma kadına verilecek eğitimin niteliği konusundadır. Kadın Batılı tarzda bir eğitim mi almalı yoksa geleneksel anlayış içerisinde eğitime devam mı etmelidir? Fatma Aliye de geleneksel-modern ikileminde kadın eğitimini

⁹ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge.

¹⁰ Agy.

sık sık dile getirir. O kadına verilen eğitimin niteliğinden rahatsızdır ve bu rahatsızlığını bir konferansında şöyle ifade eder: *“Kadınlarımızın da talim ve tedrisine lüzum-ı kati görüldü. Lakin bu suret-i tedris ekseri bir süs ve ziynet hâlinde oldu. Tahsile başlayan erkeklerin artık cahil zevceler istemeyeceği düşünülerek gelin olacak kızları süslemek makamında dersler gösterildi.”*¹¹ Batılılaşma döneminde kadının eğitimi meselesi çok önemsenmekle birlikte bu eğitimin niteliği yanlış anlaşılmıştır. Kadının düşünce dünyasını geliştirmek yerine dış görüntüsünü Avrupalı hemcinslerine benzetmeye çalışan bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Bu, dönemin Avrupalılaşmayı henüz fikrî anlamda değil de şeklî anlamda kabul eden anlayışından kaynaklanmaktadır. Fatma Aliye de kadının fikir dünyasını zenginleştirecek eğitim yerine dış görüntüsünü Avrupalı kadın kimliğine dönüştürmeye çalışan eğitim anlayışını eleştirir. Fatma Aliye'nin kız kardeşi Emine Semiye Hanım da kadınlara verilen eğitimin niteliğinden rahatsızdır. Emine Semiye için kadınların eğitimi önemli olmakla birlikte bu eğitimin içeriği piyano çalmak, Fransızca konuşmak ya da Avrupalı kadınlar gibi giyinmeyi öğrenmek/taklit etmek olmamalıdır. O böyle bir eğitimin çoğu kadın için ancak bir gösteriş vasıtası olduğuna ve hemcinslerine hiçbir faydası dokunmadığına inanır.¹²

Fatma Aliye kadınların eğitiminde babasının da tesiriyle İslamcı ve gelenekçi bir anlayışı benimser. Bu sebeple de kadınların eğitimi konusundaki önerisi Fransız tarihi öğrenmek yerine kendi köklerimize dönerek İslamî kaynaklara yönelmektir. Fatma Aliye bir Osmanlı kızının İngiliz, Fransız ya da Alman terbiyesiyle yetişmesini hoş görmez. Bize yakışanın Türklük ve Osmanlılık terbiyesiyle kızlarımızı yetiştirmek olduğunu söyler: *“Bizde ise Fransız muallimesi ile terbiye edilen kıza Fransız terbiyesi veriliyor. İngiliz muallimesinden tedris edilen kıza İngiliz terbiyesi veriliyor. Alman veya sair muallimeler ile terbiye edilenler de o terbiyeyi alıyor. Suret-i terbiyedeki bu tenevvü ve karışıklık nisvan-ı Osmaniye için hoş görülemez. Bu suretle Türklük ve Osmanlılık terbiyesi nerede kalıyor? Evet her halkın kendi ahlak ve âdâtına ve ahvaline münasip bir terbiyesi de halan ve tab'an bize yakışan bir terbiye değil midir.”*¹³ Görüldüğü üzere Fatma Aliye'nin önerisi yerli kalarak modernleşmektir. Bunun için de İslam kadınlarının biyografilerini içeren *Namdarın-ı Zenan-ı İslamiyan*'ı yazar. Fatma Aliye *Namdarın-ı Zenan*'ı yazarken hem İslam kadınlarının hem de Türk-İslam kadınlarını Batı'ya tanıtmayı hedefler.

Fatma Aliye bir konferansında kadınlara verilecek nitelikli eğitim konusundaki düşüncelerini ise Batılı kadın örneği üzerinden ifade eder: *“Avrupa, Amerika madamları şimdi başka şeylerde temeyyüze, rağbet kazan-*

¹¹ Agy.

¹² Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları*, Milli Ktp. Yz. A. 4664, s.52.

¹³ Fatma Aliye, “Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 37, 25 Kânunuevvel 1311/6 Ocak 1896, s.2.

maya çalışıyorlar. İlim ve fünunla hem nev'ine muavenet, insaniyete hizmetle şan alıyolar. Onlara edilen rağbet ve gösterilen asar-ı tazim, kıymetleri yalnız süsten ibaret olan kadınlara gösterilmiyor. O âlime ve fazılların bulunduğu yerlerde diğerlerinin yüzüne bakılmıyor. Herkes o zekâlara, o dehalara, o mürüvvetkârlara ehemmiyet veriyor. Ötekiler seviliyor. Bunlar tazim görüyor. Öbürleri hodgamane bir muhabbetle seviliyor! Erkekler kendi keyifleri, zevkleri için bu erkeklerin kendilerini ve kendi keyiflerini sevmeleri demektir. Bunları ise ilmi sever gibi, fazileti sever gibi seviyorlar. Bunlar vatan ve millete medeniyet ve insaniyete olan hizmetlerinden dolayı vatanın semere-i mübahati, milletin medarı iftihar, medeniyetin kemalatı, insaniyetin şerefi gibi seviyorlar. Bu bitmez, tükenmez, geçmez en kıymetdar ve en vakâr bir muhabbettir.”¹⁴ Fatma Aliye bu sözleriyle eğitimle donanmış kadınlara duyulan sevginin niteliğini vurgular. O cahil-eğitilmiş kadın ikileminden cinsi ve ulvi aşk ikilemine gider. Erkek, cahil kadına kendi cinsî hazlarını doyumak için bencilce bir tavırla yaklaşmakta ve cahil kadını doyuma ulaşmak için bir zevk nesnesi olarak görmektedir. Ancak bu durum kadının eğitimle çeşitli donanımlar kazanmasından sonra değişecek ve kadın cinsel bir haz nesnesi olmak yerine ulvi bir sevgiyle sevinecektir.

Fatma Aliye kadınların eğitimi meselesine çeşitli makaleleri ve kadınlara verdiği konferansların yanı sıra romanlarında da değinir. Onun kadın kahramanları devre de uygun olarak eğitilmiş genç kızlardır. *Muhadarat*'ta Fazıla iyi derecede Fransızca bilir. Fatma Aliye *Udi* ve *Refet*'te kadınlarını para kazanacak özelliklerle donatır. Burada Refet çok dikkat çekicidir. Bütün imkânsız hayat şartlarına rağmen öğretmenlik eğitimini tamamlaması iyi bir örnektir. *Udi*'de ise Bedia babasından müzik eğitimi almıştır. *Levayih-ı Hayat*'ın kahramanlarından Vedat da kendisini edip ve sanatkâr olarak yetiştirir.

EVLİLİK VE ÖNERİLEN EVLENME ŞEKİLLERİ

Batılılaşmayla birlikte toplum yapısı içerisinde evlilik ve evlenme şekilleri aydınların eserlerinde temel problemlerden biri olarak işlenir. Şemsettin Sami, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi devrin önde gelen aydınları evlilik kurumunu yazdıklarıyla sorgulamaya başlarlar. Dönemin erkek yazarları, toplumsal hayatın ve bunun bir parçası olarak aile hayatının batılılaşma temayülümüze uygun ama geleneksellikten de uzaklaşmadan yeniden düzenlenmesi taraftarıdır. Örneğin Şemsettin Sami ilk romanımız olarak kabul edilen *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta görücü usulüyle evlenmenin zararlarını anlatır. Fatma Aliye de romanlarında alttan alta evlilik kurumumuzu eleştirir. O, kadın yazar olarak sadece kadınlığın değil sosyal hayatın da bu önemli problemini roman ve hikâyelerinde güçlü kadın tipleri et-

---

¹⁴ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge.

rafında anlatmış ve evlilikle ilgili çeşitli meselelere dönemine göre oldukça ileri sayılabilecek öneriler getirmiştir.

Fatma Aliye'nin öncelikle üzerinde durduğu konu eşlerin birbirlerini tanıyarak evlenmeleridir. Onun romanlarında kahramanlar birbirlerini tanıyarak evlenirler. *Muhadarat*'ta Fazıla ile Mukaddem çocukluklarından beri birbirlerini tanırlar. Sonrasında ise Fazıla'nın cariye olarak bulunduğu Muhterem Bey'in konağında Şebip'le birbirlerini yakından tanıma olanağı elde ederler. Fazıla'nın arkadaşı Fevkiye ise yalnızca dış güzelliğini beğenerek evlendiği Nabi'nin evlendikten sonra karşılaştığı kötü huyları yüzünden ondan ayrılır. *Enin*'de Sabahat çocukluğunu birlikte geçirdiği Suat'la nişanlanır. *Hayal ve Hakikat*'te ise Vedat ile Vefa nişanlanmadan on yıl önce birbirlerini tanımaya başlarlar.

Fatma Aliye'nin romanlarında kahramanların evlilikte kendi seçimlerini yapabilme özgürlüğüne sahip olması çok sık işlenen konulardandır. Fatma Aliye *Muhadarat*'ta Fazıla'yı görünürde ataerkil düzene boyun eğmiş, gelenekselliğe bağlı, melek tipi kadın örneğine uygun bir karakterde okuyucuya sunar. Ancak metnin arka planında Fazıla'nın bireyselleşme çabasının varlığı dikkatleri çeker. Aslında Fazıla hayatını kendi seçimleriyle devam ettiren bir kadındır. Babasının kendisine evlenmek için Mukkadem'i uygun görmesine karşı çıkmaması baba evinden bir an önce kurtulmak istediği içindir. Böylece Mukaddem'le yapacağı evlilik ona ve kardeşi Şefik'e huzurlu bir aile ortamı sağlayacaktır. Fazıla, Mukaddem'den ayrıldıktan sonra Süha'nın evlenme teklifini de yine kendi tercihiyle reddeder ve kendisini kardeşiyle birlikte kabul eden Remzi'yle evlenir. Fazıla'nın hiçbir zaman kocasını seçme hakkı yoktur ama kendisine babası tarafından uygun görülen eş adaylarına "hayır" diyebilme hakkı vardır. *Enin*'de Sabahat da tıpkı Fazıla gibi evlilikte seçimini kendisi yapar. Eş seçimini dayısının hakkı olarak görür ama Suat'la nişanlanmadan önce iki ay bu mesele üzerinde düşünmek için süre ister. *"-Sabahat! Senden başka bir kız olsa bu kadar güzel, zengin, zeki, tahsili mükemmel bir genç talibi görünce düşünmeye lüzum görmez!"*

- Maneviyat cihetini hiç düşünmüyor musun? Asıl ehemmiyet verecek şey o değil mi? Ben istiyorum ki Suat'ın hissiyat-ı kalbiyesine, ahval-i ruhiyesini izdivaç etmeden evvel öğreneyim! Suat beni anlayacak, beni takdir edecek, bana sadakat edecek bir zevç midir? Onu anlamak istiyorum."¹⁵ Sonrasında Sabahat, Suat'la evlenmeyi kabul eder ve Suat'ın kendisini aldattığını anladığında yine kendi tercihiyle nişanı bozar.

Fatma Aliye'nin romanlarında dikkatleri çeken bir başka unsur ise onun kadın kahramanlarının evlilik öncesinde geleneksellikten uzaklaşmalarıdır. Ona göre bir kadın, aşkını kocasına saklamalıdır. *Muhadarat*'ta Fazıla Mukaddem'i her ne kadar çok beğense de ona âşık olma hakkını kendinde görmez: *"Mukaddem Bey'i beğeniyordu. Her hâlini takdir ediyordu.*

¹⁵ Fatma Aliye, *Enin*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1328, s.27.

*Seviyordu da... Fakat zeki kız, çıldırmasıya muhabbeti, fikir ve hayalini daim onunla meşgul etmeyi tezevvücünden sonraya saklıyordu. Aşk denilen kahraman, şu genç kıızı tamamıyla mağlup edip de istediği gibi kullanamıyordu.*¹⁶ Fazıla, Remzi ile evlendikten sonra onu kocası olduğu için şiddetli bir aşkla sever. *Enin'*de de Sabahat çocukluğundan beri birlikte büyüdüğü Suat'ı kardeşi gibi severken nişanlandıktan sonra ona şiddetli bir aşk besler. Fazıla ve Sabahat evlilik öncesinde aşkı yaşamadıkları gibi eş seçimini de aile büyüklerinin yapmasını tercih ederler. Fazıla küçüklükten itibaren ailelerin öngördüğü bir evlilik fikriyle karşı karşıyadır. Onun için eşini seçmek öncelikle babasının hakkıdır. Bu nedenle babasının kendisine uygun eş olarak gördüğü Mukaddem, Fazıla için de uygun eştir. *Enin'*de ise Sabahat dayısının öngördüğü evliliği düşünmeksizin kabul eder ve kardeş gibi büyüdüğü Suat'la nişanlanır. Ama her iki evlilik de gerçekleşmez. Böylece yazar tarafından da olumlanan bu evlilik örnekleri kendi içlerinden gelişen tezatlarıyla mücadele etmek durumunda kalırlar.

Fatma Aliye romanlarında Osmanlı toplum yapısı içerisindeki mevcut evlilik şekillerine doğrudan doğruya karşıt bir söylem geliştirmemiştir. Ancak kadın kahramanların kendi seçimlerini yapabilmeleri ve kendileri için bilindik kişilerle evlenmeleri metnin derinliklerinde gizli olan karşıt bir söylemin varlığını hissettirmektedir.

ÇOK EŞLİLİK

Batılılaşmayla birlikte ortaya çıkan bir başka tartışma da taaddüd-i zevcat/çokeşliliktir. Çok eşlilik konusunda Mahmud Esad Efendiyle Fatma Aliye arasındaki tartışma da dönem içerisinde önemlidir. Mahmud Esad'ın *Malumat* gazetesinde çok eşlilik üzerine yazdığı makalelere Fatma Aliye "Taaddüd-i Zevcat Zeyl" adlı makaleleriyle cevap verir. Fatma Aliye *Nisvan-ı İslam*'da da çok eşlilik konusunda Avrupalı seyyah kadınlara bilgiler verir. İslamiyet'in çok eşliliğe izin vermesine rağmen bunun birçok şartlarla zorlaştırıldığını belirtir. Avrupalı seyyah kadınların İslamiyet'te çok eşlilikle ilgili sorularına İslamiyet'te çok eşliliğin zorunluluk olmadığını ancak hastalık durumunda kadının çocuğunun olmaması, savaş gibi olağanüstü hâllerde, eşini kaybetmiş kadınların geçimini temin etmek gibi durumlarda izin verildiğini ve erkeğin eşleri arasında denge sağlamak zorunda olduğunu da belirtir.¹⁷

Fatma Aliye Mahmud Esad'la olan çok eşlilik üzerine tartışmalarında ve *Nisvan-ı İslam*'da çok eşliliğe karşı geleneksel bir yaklaşım içerisindeyken hatta kısmî bir savunma geliştirirken romanlarında tersine bir tavır sergiler. Nüket Esen bu durumu şöyle değerlendirir: "*Fatma Aliye'nin kendi konumu da ikirciklidir. Nisvan-ı İslâm'da ve birçok makalesinde son derece*

¹⁶ Fatma Aliye, *Muhadarat*, Dersaadet (İstanbul): Kasbar Matbaası, 1326, s.148.

¹⁷ Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslam*, İstanbul, 1309, s.91.

gelenekçi bir yaklaşımla bakar kadın sorunlarına. Ama romanlarında alttan alta başkaldıran, güçlü, tuttuğunu koparan kadınlar çizmiştir. Doğrudan kendi sesiyle konuştuğu zaman, yani makalelerinde, daha tutucu; kurmaca dünyasının koruyuculuğu içinde, yani romanlarında ise daha aykırı olabilme cesaretini bulan bir yazardır. Hayatında olduğu gibi metinlerde de isyan etmekle boyun eğmek arasında sıkışmış gibidir. Sanki gerçekte de iki Fatma Aliye vardır: Biri karşı çıkan, diğeri boyun eğen Fatma Aliye.”¹⁸ Fatma Aliye *Muhadarat*'ta çok eşlilik konusunu da tartışır. Fazıla çocuğu olmadığı için kocası Remzi'nin evdeki cariyelerden biriyle evlenmesine doğumdan sonra bu cariyeye çırak edilmek şartıyla izin verir. Remzi üç ayrı cariyeye evlenmesine rağmen cariyelerin hiçbirinin çocuğu olmaz. Fazıla, Remzi'ye çocuk sahibi olmak için bir başka cariyeye ile ikinci evliliğini yapmasına izin verirken sonrasında Remzi'nin metresini eve getirmesiyle ondan ayrılmak ister. “Beyefendi! Ben bu işe çocuk için rıza göstermiştim. Zira o hâlde âlem beni ayıplamazdı. Fakat şimdi tecrübe gördükten sonra ben sizin odalık almanıza razı olursam, o vakit herkes bana hayvan nazarıyla bakar. Beni divane zannederler.”¹⁹ Fazıla çok eşliliği içine sindiremez ancak boşanmış bir kadın olarak toplumsal yapı içerisinde kendisine yer açılmayacağını da anlayarak, çözümü intihar etmekte bulur. Bu kararından son anda vazgeçerek cariyeye olarak satılmayı sağlar. Böylece kendisi için yeni olan bir toplumsal alan yaratır. Görüldüğü üzere Fatma Aliye çok eşliliği sadece çocuğun olmaması gibi zaruri hâllerde kabullenilebilir olarak görür. Ancak yazarın bu durumu gönül rahatlığıyla kabul etmediği de anlaşılmaktadır.

ÇOK EŞLİLİĞE KARŞILIK BOŞANMA

Modernleşme döneminde çok eşliliğe karşı tepki geliştiren kadınlar zaman zaman boşanma hakkını da talep ederler. Fatma Aliye Hanım da eserlerinde kadınlığın bu önemli sorununu dile getirir. O, *Nisvan- ı İslam*'da çok eşlilik karşısında dinin getirdiği şart ve zorlukları, kendisinin bu durumun yaygın bir uygulama olarak gösterilmesini engelleyecek görüşlerini ifade etse de poligamiyi kabullenmiş gibi görünmektedir. Örneğin İslam'da taaddüt-i zevcata karşılık talak da/boşanma da bulunduğu bahsederek çok eşliliğin kadınlara yapılmış bir zulüm olamayacağını ve kadınların ortak istemedikleri durumlarda eşleriyle evli kalmayıp başka birisiyle evlenebileceklerini söyler. Avrupa'da boşanmanın imkânsızlığından, hatta ömür boyu süren bir çile hâline dönüşmesinden söz ederek İslâm'da boşanmadaki kolaylığın bu anlamda sağlıklı bir sonuç oluşturduğundan söz eder.”²⁰ Fatma

¹⁸ Nüket Esen, “Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu: Fatma Aliye”, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.93.

¹⁹ Fatma Aliye, *Muhadarat*, Dersaadet (İstanbul): Kasbar Matbaası, 1326, s.247.

²⁰ Hülya Argunşah, “Osmanlı Kadınının Avrupa'ya Takdim ve Müdafaası: *Nisvan-ı İslam*”, *Kadın-Edebiyat İlişkileri ve Fatma Aliye Hanım Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Bildiri. Kayseri, (2007).

Aliye her ne kadar makale ve kitaplarında çok eşliliği kabul etse de romanlarında bunun tam tersi bir tavır sergiler. Fazıla, Remzi'yle arasında çok eşliliği gerektirecek bir sebep olmadığından dolayı bu durumu kabullenemez ve Remzi'den ayrılmaya karar verir. Fazıla'nın eşinden ayrılmak istemesi onun kadınlığı adına bir direnişin göstergesidir.

Fatma Aliye bir takım zaruri hallerde çok eşliliği kabullenilebilir olarak görmekle birlikte boşanmayı da mutsuz evliliğin devam ettirilmemesinde ve ikinci eşin gelmesi durumunda bir kurtuluş olarak önerir. Fatma Aliye çok eşlilikle ilgili makalelerinde ve *Nisvan-ı İslam*'da poligamiyi bazı hallerde savunur bir yaklaşım içerisindedir ancak poligamiye karşılık olarak boşanmayı da öne sürer. Fatma Aliye *Nisvan-ı İslam*'da da çok eşliliğe karşı boşanmayı önererek Avrupa'da boşanmanın imkânsızlığından dolayı evliliklerin çileye dönüşebileceğini ancak İslamiyet'te boşanmanın kolay olduğu için bunların yaşanmayacağını belirtir: *"Lakin İslam kadını isterse ortak ile oturur istemezse boşanır diğer bir kocaya varır. Şeriat-ı İslamiye ... kadınlara ... ortak istemedikleri halde bir zevce ile durabilecek olan diğer bir zevç bulmak için çare-i talakı koymuştur."*²¹ *Muhadarat*'ta Fazıla aslında Remzi'nin üzerine bir başka kadını getirmek istemesi üzerine boşanmak ister ama boşandığında kendisini kabullenecek bir ailesi olmadığı için intihar etmeye karar verir. Fevkiye ise Nabi'nin sefil hayatı karşısında çareyi boşanmakta bulur. *Udi*'de Bedia kocası Mail'in düşmüş bir kadınla ilişkisi olduğunu öğrendiğinde kocasından ayrılır. *Enin*'de ise Sabahat nişanlısı Suat'ın Nebahat'la gizli gizli görüştüğünü anladığında bunun bir aşk ilişkisi olmadığını öğrendiği halde nişanı bozar.

KADINLARA ÇALIŞMA HAKKI VERİLMESİ

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kadının toplumsal hayatta görünür olabilmesini sağlayacak taleplerinden biri de kamusal alanda çalışabilmektir. Kadınlar bu döneme kadar kendileri için ataerkil sistem tarafından öngörülmüş olan ev içi mekânlarda erkeklere ekonomik anlamda bağlı olarak yaşamaktaydılar. Namık Kemal II. Meşrutiyet'in ilanından çok daha önce 1867'de yayımladığı "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" isimli makalesinde Osmanlı İmparatorluğunun yalnızca yarısı olan erkeklerin üretim sürecine katıldığını öteki yarısı olan kadınların ise tüketici olduğunu belirtir. Kadınlar ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla çalışma isteklerini çeşitli yayın organlarında dile getirmeye başlarlar. Fatma Aliye "Terbiye-i İctimaiye" başlıklı makalesinde kadınların zamanlarını boş işlerle geçirmek yerine tüketici konumdan üretici konuma geçmelerini önerir:

"Kadınlar kendi âlemlerine bırakılalı, israf ve sefahatten mesul tutulmalı, hidemat-ı vatandan vazifesiz bulundurulalı, terakkiyat-ı ulûm ve sanayi-i

²¹ Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslam*, İstanbul, 1309, s.98.

müşarekattan alıkonulalı işsizlikten, meşguliyetsizlikten bunların bir takımı arasında en ziyade terakki eden şey dedikodu, yekdiğerine rekabet, bühtan gibi ahlaksızlıklardır. Atalet ve meskenetin ahlaka su-i tesir olduğu malumdur. Berher ki fabrikası bir hayli İslam kadınlarını namus ve edep dairesinde çalıştırıyor. Bizde basma ve patıska denilen kumaşlar hemen ekmekten sudan sonra gelen havaic-i zaruriyyeden gibidir. Tine dantela su gibi gidiyor. Bizde bir basma fabrikası sahibini ihya eder. Bu gibi fabrikalar açılrsa kadınların çalışabileceği gibi daireler olamaz mı? Hiç olmazsa tireyi makaraya saracak basmayı katlayacak olan makineleri idare edemezler mi? Daha olmazsa makaraları kutulara basma toplarına denklere de istif edemezler mi? Hele dantela fabrikalarında kadın erkekten ziyade istidat göstermez mi? Bir takım işsiz güçsüz kadınlar bir irade tahtında bir müdire idaresinde bulunsalar terbiye-i içtimaiyyeden hisseyab olsalar iyi olmaz mı? Bu suretle aileler arasında sefaletlere de çaresâz olunmuş olmaz mı?.”²²

Görüldüğü üzere Fatma Aliye kadınların üretici konuma geçerken yapabilecekleri işleri de sıralar. Onun önerisi yine kadınlığın uzantısı niteliğindeki işlerdir. Bu da geçiş dönemi olması nedeniyle kamusal alana henüz kadının birdenbire çıkmasının getirdiği endişelerden kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere kadın bedeni ataerkil sistem içerisinde fitne çıkarıcı bir nesne olarak değerlendirilmektedir. Sistemin işleyişini sekteye uğratmamak için kadın bedeni denetim altında tutulmaya çalışılır. Bu sebeple kadınların kamusal alana çıkışı da kontrollü olarak gerçekleştirilmiş ve öncelikle hemşirelik, terzilik, öğretmenlik gibi kadınlığın ev içi alandan kamusal alana uzantısı niteliğindeki meslekler uygun görülmüştür. Fatma Aliye de eğitimsiz kadınların yapabileceği işlerden olan fabrikalarda işçiliği önerirken yine dantel, kumaş gibi kadınlığı çağrıştıran işleri önerir. Fatih Kerimî’ye verdiği röportajda ise milletin yarısını oluşturan kadınların çalışmamaları halinde erkeklere yük olacaklarını ve bunun da ülkenin iktisadi yapısını zayıflatacağını söyler.²³

Fatma Aliye konferanslarında kadının kocasına karşı var olan konununun da toplumsal hayatta çalışarak elde edeceği sosyal mevkiyle dönüşüme uğrayacağını düşünür: *“Bazı zevclerin zevcelerine adem-i sadakatle gözyaşı döktürmeleri, hırpalamaları hep onları sevmeliklerinden değildir. Kadının temin-i mâişet için bir medarı, ekmek kazanacak bir sanatı olmadığından kendisini terk edemeyeceğini bildiği içindir.”*²⁴ Kadının çalışmaması toplumsal hayattan dışlanmasını ve ev içi hayatla sınırlandırılmasını beraberinde getirir. Ev içi hayatla sınırlanan kadın ise hayatını devam ettirmek için gerekli olan ihtiyaçlarını temin etmek nok-

²² Fatma Aliye, “Terbiye-i İctimaiye”, *Mehasin*, S. 10, Eylül 1325b, s.740-741.

²³ Fatih Kerimî, *İstanbul Mektupları*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s.265.

²⁴ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/3 Nolu belge.

tasında kocasına bağımlıdır. Bu konuda erkinin farkında olan erkek bunu kadına karşı kullanmak hakkını da zaman zaman kendisinde görür.

Fatma Aliye toplumun diğer yarısını oluşturan kadının çalışmasının refah seviyesini arttıracığını ancak kadının toplumsal hayattan dışlanmasıyla Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinin yavaşladığını dile getirir. Kadının toplumsal hayattan dışlanarak niteliksiz işlerde düşük ücretlerle çalışmasının da geçimini sağlamasına yetmeyeceğini ifade eder: *"Nihayet kadına bir çamaşırcılık bir de dikişçilik hizmetinden başka bir şey bırakılmamış idi. Çamaşırcılıktan alacağı on beş kuruş ve üç dört gün sarfıyla dikebileceği bir pamuklu hırka veya bir entariden alacağı beş kuruşla temin-i maişet mümkün değil."*²⁵

Fatma Aliye sadece makalelerinde değil romanlarında da kadının çalışmasını vurgular. *Muhadarat*'ta Fazıla boşanmış bir kadın olarak kendisine toplumda yer açılmayacağını düşünerek kendisini cariye olarak sattırır ve hayatını babasının ve kocasının desteği olmadan sürdürür. *Refet*'te babası ölünce annesiyle bir başına kalan Refet, okuyup öğretmen olarak annesinin gündeliğe ve çamaşıra gitmeyeceği günleri hayal eder. Refet'in annesi Binnaz da çalışan bir kadındır. Binnaz eğitimsiz bir kadın olarak yapabileceği çamaşır, temizlik ve dikiş gibi işlerle kendi ayakları üzerinde durur ve çocuğunu büyütür. Refet onun bir adım ötesidir. Fatma Aliye diğer bir romanı *Udi*'de de önce kocasından ayrılan sonra da ağabeyini kaybeden Bedia, hayatta yapayalnız kalır ve önce zevk için çaldığı udunu artık geçimini temin etmek için çalmaya başlar.

KADINLARIN SOSYAL HAYATTA GÖRÜNÜR OLMA TALEBİ

II. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan süreçte kadın, özellikle kent kadını toplumsal hayatta çok silik olarak yer almıştır. Meşrutiyet'in ilanı ile kadınlar artık kendilerine geleneksel düzen tarafından biçilmiş ev içi mekânlardan çıkıp erkeklerle eşit haklara sahip olabilecekleri kamusal mekânlarda görünür olmak isterler. Nevin Meriç bu görünürlük talebini şöyle değerlendirir: *"Kadının toplum hayatında konumunun modern formatlarda yeniden belirlenmesi ve tanımlanması sosyal hayatı derinden etkilemiş ve değiştirmiştir. "Hürriyet" talebiyle yeniden tanımlanan bu dönem, hem kadın hem de erkek açısından yeni ve ciddi bir değişmeye zemin hazırlamıştır. Bu söylemin kadın tarafından seslendirilmesi kamusal eğitimin mecburî tutulmasıyla ilintilidir. Eğitimle toplum hayatında farklı hareketlilik alanlarında, yeni bir biçimde var olma durumlarını keşfeden kadınlar bunun gereklilik, bir başka ifadeyle "hak" olduğunu her fırsatta dillendirmişlerdir."*²⁶ Fatma Aliye de kadın-erkek eşitliğinin toplumsal hayatta yansımalarını görmek ister. O kadınların sos-

²⁵ agy.

²⁶ Nevin Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, 2. baskı, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s.112.

yal hayatta görünür kılınmasını ister ve kadına kamusal alanda ayrılan sınırlı alandan memnuniyetsizliğini “Terbiye-i İctimaiye” isimli makalesinde dile getirir. Kadınların mahremi olan babası, kardeşi ve oğluyla arabalara binmemesini, açık tramvaylara binmesinin yasak edilmesini, kupa ya da kapalı tramvay için saatlerce kaldırım üstünde beklemelerini eleştirir. Ayrıca kışın ihtiyaçları olan açık hava ve güneşi alabilmeleri için bahçelere çıkmaları yasak olan kadınların sokak kenarlarına örtülerini sererek sebile hane bardağı gibi dizilmelerini de ironik bir anlatımla dile getirir.²⁷

İSLAMİYET’TE KADININ YERİ

Osmanlı devletinde modernleşmeyle birlikte kadının İslam dinindeki yeri aydınlar tarafından sorgulanmaya başlar. Fatma Aliye de İslam’da kadının mevkii konusu üzerinde önemle durur. O kadının İslamiyet’teki mevkiinin cahil kimselerin elinde yanlış anlaşıldığını ve kadının tekrar hak ettiği mevkie gelebilmesi için İslam’ın benimsendiği ilk dönemlere dönmek gerektiğini çeşitli yazılarında ve kadınlar için düzenlenen konferanslarda sık sık dile getirir: *“Evvvelce İslam kadınlarının nail oldukları mevki-i muallaya tekrar teali için kadınlar o evvelki İslam kadınları gibi olmalıdır. Tahsil-i ulum ve fünuna çalışmakla beraber ciddi tavır almalı. İşve, şive, ziynet haclegah-ı zevciyete münhasır kalmalıdır. Cins-i hayvanın eşrefi olan nev-i beşerin erkeği nasıl bir boğa, bir horoz değilse kadın da sağmal bir inek, bir kuluçka tavuk değildir. Kadın pembe hülyalardan sıyrılıp âlem-i İslamiyet ve insanıyetteki mevkiine yükselmelidir.”*²⁸ Fatma Aliye kadının cinsel kimliğinin ön plana çıkarılmasının onu hayvan derecesine indireceğini düşünür. O, kadının dişil özelliklerinin sadece ev içerisinde mahrem alanda kalması taraftarıdır. Böylece eğitimle de donanmış kadın İslam’ın ve insanlığın öngördüğü mevkie yerleşecektir.

Fatma Aliye, “İlim ve Cehil” isimli makalesinde de İslamiyet’in kadına verdiği hakların unutulması nedeniyle kadınların içinde buldukları eşitsizlik hâline düştüklerini belirtir: *“Kadının hukuk-ı maneviyesine tekrar nailiyeti icabat-ı medeniyeden ve evamir-i İslamiyeden bulunduğu cihetle er veya geç nasıl olsa olacak bir şey olduğunu tefehhüm güç bir şey değildir. İslamların cühelası dahi ayat-ı kerime ve ehadis-i nebeviye ile söylenen, ahkam-ı İslamiyeden olduğu bildirilen sözlere muti ve münkâd olurlar. Şu mücadeleyi erkek ile kadın arasında muhalefet suretine dökmeyip ilim ile cehl mübarezesi halinde görmek daha münasip olmaz mı?”*²⁹ Ona göre bu mücadeleyi kadın-erkek savaşı hâline dönüştürmektense ilim ve cehalet savaşı olarak düşünmek daha doğrudur. Bu Fatma Aliye’nin kadınların haklarının olmamasını,

²⁷ Fatma Aliye, 1325b, s.741.

²⁸ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/3 Nolu belge.

²⁹ Fatma Aliye, “İlim ile Cehl”, *İnkılab*, S.7, 18 Şaban 1327, 22 Ağustos 1325a, s.98.

ellerinden alınmasını veya bu konunun direnişle karşılanmasını cehaletle yorumladığını gösteriyor.

Fatma Aliye Hanım'ın üzerinde durduğu önemli konulardan biri de tesettür meselesidir. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılımla birlikte tesettür meselesi önem kazanır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan özgürlük ortamında tesettür meselesi tartışmaya açılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından Abdullah Cevdet *İçtihad*'da peçe ve çarşaf meselelerini tartışır. *İçtihad* ile *Sebilüreşad* dergileri arasında bu konuda uzun süren bir tartışma başlar. Bu tartışmalarda genellikle tesettür kadının, örtünme meselesi olarak değil sosyo-kültürel hayattan dışlanması sorunu olarak değerlendirilir. Fatma Aliye de tesettür konusuna kayıtsız kalamaz ve makale ve konferanslarında zaman zaman bu konudaki görüşlerini dile getirir. Ona göre "*Tesettür-i şerri mâni-i terakki değildir. Nasıl ki evvelce de İslam kadınlarının terakkilerine mâni olmadı. Dinimizi ve milletimizi muhafaza ederek terakki edelim. Müterakki olalım. Lakin yine İslam ve Türk kalamı.*"³⁰ Fatma Aliye kendi dinî ve kültürel değerimize bağlı kalarak ilerlememizi ister. Tesettürü ise buna engel olarak görmez. Fatma Aliye'nin yaşadığı dönemde Müslüman-Türk kadınlarının kıyafeti peçedir. Fatma Aliye İslam kadını imajıyla modern kadın kimliğini kurarken kadının dış kıyafetini de bu imaja dâhil eder ve dönemine göre daha modern bir kıyafet önerir. Bunu yaparken de kendi kıyafetini örnek gösterir. Fatma Aliye, Fatih Kerimî'ye verdiği röportajda "*İşte benim giyimim tam şerri mânâsıyla tesettürdür. Bu şekilde giyinerek başını bir şeyle örten Müslüman kadın şeran mestur sayılır.*"³¹ sözleriyle modern kadının dış giyiminin nasıl olması gerektiğini kendi giyimini örnek göstererek anlatmaya çalışır.

Fatma Aliye'nin, Fatih Kerimî'ye verdiği röportajda henüz yazım aşamasında olduğu ve Türkçe basımını istemediği *Namdarın-ı Zenan* hakkında söylediklerinden de tesettür meselesine dair çarpıcı düşüncelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu röportajda kadınlıkla ilgili kaleme aldığı yazılardan dolayı tehdit mektupları aldığını söyleyen Fatma Aliye kadınların toplumsal hayat içerisinde hak ettiği yeri alabilmesi için aydın erkeklerin geleneksel temayüllerden sıyrılıp modern bir zihniyete bürünmelerini teklif eder:

"- 'Hayır efendim, olmaz. Nerede olursa olsun Türkçe basılırsa ehliyetli ve ehliyetsiz herkesin eline düşer, başıma kıyametleri koparırlar. Kadın ve aile meselesinde bizim erkeklerimizin fikrî seviyeleri maatteessüf çok düşüktür. Bana hücum etmeye başlarlar. Bundan önce de bazı makalelerim için ne kadar tehditler, imzasız mektuplar aldım, hakaretler işittim. Bizim erkeklerimiz Avrupa Darülfünunlarında okuyorlar, profesörlük dereceleri alıyorlar, Kant ve August Comte'lardan daha ileri filozof oluyorlar yalnız sadece iki konuda

³⁰ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge.

³¹ Fatih Kerimî, a.g.e., s.265.

fikirleri değişmiyor, olduğu gibi kalıyor. O da tesettür ve taaddüd-i zevcat meseleleridir. Bunlar ne kadar temeddün kazanırlarsa kazansınlar Müslüman kadınlarına hukuk ve hürriyet vermeye yanaşmıyorlar ve Müslümanlara birden fazla kadın almayı mümkün kılan fikirleri değiştirmiyorlar. İşte bunun için erkeklerin kadınlar hakkındaki fikirleri düzelmedikçe bizde erkeklerle kadınların bir araya gelmeleri mümkün olmuyor. Erkeklerimiz kadınların huzurunda kendilerine hâkim olamıyor. Kadınların arasına, salonlara kabul edilebilecek İstanbul'da kaç erkek vardır bilemem. Lâkin çok az olduklarına şüphe yoktur.”³²

Tüm bunlardan da anlaşıldığı üzere Fatma Aliye, Türk kadınlığının ilerlemesini Türk erkeklerinin ilerlemesiyle ilişkilendirmektedir. Bunun için de erkeğin zihnindeki geleneksel kadın modelinin değişmesini gerekli görür. Aliye aslında kadınların örtünmesi ve yabancı erkeklerle görüşmeme meselesini erkeğin kadını algılayışındaki yanlış zihniyetiyle bağlantılandırır. Hatta kendisi de yabancı erkeklerle hiç görüşmediğini söyler. Aslında Fatma Aliye tesettürü ve dış dünyadan tecrit edilmiş bir hayatı benimsemiş gibi görünse de bu hayatı alttan alta eleştirdiği dikkatleri çekmektedir. Çünkü kadınların tecrit edilmiş kendilerine ait mekânlarda yaşamalarının nedeni; erkeklerin iradelerine hâkim olamamalarından kaynaklanmaktadır. Fatma Aliye çok eşlilik konusunda olduğu gibi tesettürle bağlantılı olarak kadının harem olarak algılanmasına karşıt bir tutum sergiler. O bir yandan dönemde oldukça modern bir anlayışla peçeye karşılık başörtüsünü önerirken bir yandan da İslamî toplum yapısının kadınlar için ön gördüğü tecridî mekân anlayışından rahatsızdır. Aslında Fatma Aliye'nin gelenekçi ve İslamcı anlayışın yanı sıra modern bir anlayışa da sahip olması yaşadığı dönemin gelenekçi ve modernleşmeye çalışılan genel yapısıyla alakalıdır. Bu sebeple de onun romanlarında kadınlar geleneksel kurallara boyun eğmiş görünürlerken aslında alttan alta nesnel bir varlık olarak algılanmalarına isyan ederek kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan güçlü kadınlardır.

SONUÇ

Fatma Aliye, etkin olarak eser verdiği 1890'lı yıllardan 1922'ye kadarki süreçte İslami çerçevede modern Osmanlı kadın kimliğini öncü bir anlayışla kurarken aslında Cumhuriyet kadınının modernleşme sürecinin sağlam temeller üzerine kurulmasına yardımcı olmuştur. O, kadının hak ettiği konuma gelebilmesi için verdiği mücadelede hem ev içi hem de kamusal alandaki var olan yaşam biçimlerini yeniden kurgulamaya çalışmıştır. Fatma Aliye bir yandan yaratmış olduğu “İslam kadını” imajıyla modern kadının kimliğini kurarken bir yandan da etkili bir biçimde edebî hayat içerisinde yer alarak Osmanlı Devleti'nin son döneminde bir sonraki aşamada ortaya çıkacak olan Cumhuriyet kadınının medeniyet yolunda ilerleme sürecinin

³² Fatih Kerimî, a.g.e., s.265.

sağlam bir zemin üzerine oturmasına yardımcı olmuştur. O gelenekçi-İslamcı çizgisiyle kadın eğitimi, evlenme şekilleri, çok eşlilik, boşanma, kadının çalışma hayatına girmesi, sosyal hayatta kadınlara yönelik yeni düzenlemeler, İslamiyet'te kadının mevkii gibi toplum ve aile hayatını etkileyen önemli konularda düşüncelerini ortaya koymaktan çekinmemiştir. Bütün bunları kimi zaman kitap ya da makale, kimi zaman kadınlara yönelik konferanslar, kimi zaman da edebî eserin etkileme gücünden yararlanarak dile getirmiştir.

Fatma Aliye her ne kadar 1922'den sonra kızı Zübeyde İsmet'in evden kaçıp tanassur ederek rahibe olmasıyla yazmayı bırakmışsa da o zamana kadar yazdıkları Türk kadınlığının ilerlemesi adına büyük adımlar olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA:

- Ahmet Mithat Efendi (1311). *Fatma Aliye Hanım Yahud Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti*, İstanbul: Kırkambar.
- ARGUNŞAH, Hülya (2007). "Osmanlı Kadınının Avrupa'ya Takdim ve Müdafası: *Nisvan-ı İslam*", Kadın-Edebiyat İlişkileri ve Fatma Aliye Hanım Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Bildiri. Kayseri.
- AŞA, Emel (1993) *Fatma Aliye Hanım*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- CANBAZ, Firdevs (2007). *Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat Fatma Aliye Mahmut Esad*, Ankara: Hece Yayınları.
- DURAKBAŞA, Ayşe (2002). *Halide Edip (Türk Modernleşmesi ve Feminizm)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emine Semiye (tarihsiz). *Hürriyet Kokuları*, Milli Ktp. Yz. A. 4664.
- ESEN, Nüket (2006). "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu: Fatma Aliye", *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fatih Kerimî (2001). *İstanbul Mektupları*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Fatma Aliye (1309). *Nisvan-ı İslam*, İstanbul.
- Fatma Aliye (1311). "Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 37, 25 Kânunuevvel 1311/6 Ocak 1896, s.1-2.
- Fatma Aliye. (1325 a). "İlim ile Cehl", *İnkılab*, S.7, 18 Şaban 1327, 22 Ağustos 1325, s.97-98.
- Fatma Aliye (1325 b). "Terbiye-i İçtimaiye", *Mehasin*, S. 10, Eylül 1325, s.738-742.
- Fatma Aliye (1326). *Muhadarat*, Dersaadet (İstanbul): Kasbar Matbaası.
- Fatma Aliye (1328). *Enin*, İstanbul: Karabet Matbaası.
- KARACA, Şahika (2010). "Şemsettin Sami ve Kadınlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Kadın Araştırmaları Özel Sayısı*, c.3, S.10, 2010, s.136-146.

- MERİÇ, Nevin (2005). *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, 2. baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge.
- Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/3 Nolu belge.
- ZİHNİOĞLU, Yaprak (2003). *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis.